

قازاق اۆز ادهيتيە تىنىك قانۇناسى

شېجەرە

1

شېجىياڭ خالق باسپاسى

قازاق اۆز اەلبە تىلىنىڭ تائۇناسى

شىنجاڭ

1

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

۲۰۰۸ ۋەرمىجى

图书在版编目(CIP)数据

哈萨克民间文学大典. 系谱. 1: 哈萨克文/阿扎提, 苏里坦汗 编.
乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 2008.12
ISBN 978-7-228-12132-8

I. 哈... II. ①阿... ②苏里坦汗... III. ①哈萨克族—民间文学—
作品综合集—中国—哈萨克语(中国少数民族语言) ②哈萨克族—
民族谱系—中国—哈萨克语(中国少数民族语言) IV. I277

中国版本图书馆 CIP 数据核字 (2008) 第 197348 号

责任编辑: 苏里坦汗
责任校对: 哈力木拉提
封面设计: 夏提克

哈萨克民间文学大典 —

系谱 (哈萨克文)

(1)

阿扎提, 苏里坦汗 编

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码: 830001)

新疆新华书店发行

新疆八百印务有限公司印刷

880×1230 毫米 32 开本 9.5 印张

2008 年 12 月第 1 版 2008 年 12 月第 1 次印刷

印数: 1 — 3000

ISBN 978-7-228-12132-8 定价: 18.00 元

از ۇلتتاردىڭ تاڭداۋلى كىتاپتاردىن شىعارۋعا ارنالغان مەملە-
كەتتىك قارجى ارقىلى دىمەلگەن نىشان

全国少数民族出版资金资助项目

جاۋاپتى رەداكتور: سۇلتانجان ساعاتجان ۇلى
كوررەكتور: قالمۇرات جارىمۇقامەت ۇلى
مۇقاباسىن جوبالاعان: شاتتىق اڭسا

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى —

شەجىرەلەر

(1)

ازات يزوللا ۇلى
باسپاغا داينىدىغاندار: سۇلتانجان ساعاتجان ۇلى

*

شىنچياڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۇرىمچى قالاسى، وڭتۇستىك زاتتىق كوئەسى، 348 - اۋلا)
شىنچياڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنچياڭ باباي باسپا بىستەرى شەكتى سەرىكتىگىندە باسلىدى
فورمات 1/32 880×1230، 9.5 باسپا تاباقى

2008 - جىل، جەلتوقسان، 1 - باسپاسى

2008 - جىل، جەلتوقسان، 1 - باسلىۋى

تىراجى: 3000 — 1

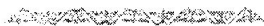
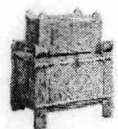
ISBN 978-7-228-12132-8

باغاسى: 18.00 يۋان

مازمۇنى

جىلنامالار جىنالى	1
تۈرك، قىرعىز، قازاق، ھام خاندار شەجرەسى	128
ئۆش، جۈزدىڭ نارالۋى	213
قازاق شەجرەسى	269

قادرعالي قوسم ۇلى جالايىر

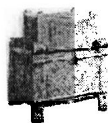
جىلنامالار جىناعى

كەرسى سۆز

«جىلنامالار جىناعى» («جامع التواريخ») كىتابى 1598 - جىلدىن 1602 - جىلغا دەيىن قوسم ۇلى جالايىرى قادرعالي قالا مىنان تۇعان شىعارما. قادرعالي (1530 — 1605) ورتا عاسىردىكى قازاقنىڭ عۇلاما عالمى، شەجىرەشى، شەشەن بىللەرنىڭ ۇمىرى ەدى. سىردارىيا بويىن مەكەندەگەن ۇلى ءجۇز تاراق تاڭبالى جالايىر تايپاسىنان شىققان. قادرعاليىنىڭ بۇكىل سانالى ءومىرى قازاق حاندارى — شىعاي خاننىڭ، وندىن سۇلتاننىڭ، كەيىن ونىڭ بالاسى ورازمۇحاممەتپەن بىرگە ونكەن ءارى قىزىن بەرىپ، قاينى اتاسى رەتىندە ونىڭ قىزمەتىندە بولغان. قادرعالي جالايىر خان، سۇلتاندار وردالارىندا جاس بىگىزادالاردىڭ اقسىلگوي تارىيەشىسى، خاننىڭ سەنىمدى قاراشاسى، كەڭەششىسى بولغان. تاۋەكەل خاننىڭ ءىنىسى وندىن سۇلتان جاۋ قولىنان ولگەن سول ول وندىن سۇلتاننىڭ 13 جاسار بالاسى ورازمۇحاممەدتى ەرتىپ، اۋىل — ايماعىمەن سىيىر حانى كۇشىمنىڭ قول استىنا كوشىپ بارادى. قادرعالي ول جەردە دە توبە ءبى سايلانادى.

اق پاتشانىڭ سىيىرىيانى باعىندىرۋشى اسكەر باسى چولوكوۋ 1588 - جىلى ەرتىس جاعاسىندا قارشىغا سالىپ، كوڭىل كوتەرىپ جۇرگەن بالا جىگىت ورازمۇحاممەدتى، سىيىر كىيازى سەيدەكتى اچانە وسىلاردىڭ

① ورازمۇحاممەد اكەسى ولگەن سول سەيدەككە بارغان.

كەڭەششى قادىرغالى جالايىردى دا تۇتقنىغا الپ، ماسكەۋگە «سيعا»
 جىبەرەدى. وسى «سىمەن» بىرگە ولاردىڭ ءۆي شىندەگىلەر، قاراشا
 بەكتەرى مەن بىلەرى، تۇس - تۇعاندارى، اۋىل - ايماعىمەن تۇگەل
 جونەلتىلگەن بولاتىن. ورازمۇحاممەد سوندا ەر جەتپەسەيگەن سولڭ
 1590 — 1591 - جىلى ماسكەۋدىڭ شۆەتتەرگە، قىرىم حاندىقتارىنا
 قارسى سوعىستارىنا قاتناسىپ، ەرلىك كورسەتكەندىگى ءۇشىن ورسى
 پاتشاسى فەدور يۋانوۋىچ 1592 - جىلى ورازمۇحاممەد سۇلتانغا وكا وزەنى
 بويىنداى قاسموۋ (كەرمان) حاندىعىنان سيعا جەر ءبولىپ بەردەدى.
 1600 - جىلى جانە ورس پاتشاسى بارىس كودونوۋ ورازمۇحاممەدتى
 قاسىم پاتشالىعىنىڭ حانى ەتپ تاعايندايدى. قادىرغالى جالايىر ءتورت
 قۇرمەتتى ءازىرىنىڭ ءبىرى بولپ بىلىككە وتىرادى. اتا - بابالارىنان
 بىرى قارايى مان - سۇلتانداردىڭ قىزمەتىندە بولپ كەلە جاتقان
 قادىرغالى وسى كەزدەن باستاپ، تىكەلەي عىلىمىمەن، شەجىرە - تارىخ
 جازۋمەن اينالىسادى. ول «جىلنامالار جىناعىن» وسىدان باستاپ جازۋعا
 كىرىسىپ، 1602 - جىلى اياقتادى. عۇلاما جازۋشى ءوز انا ءتىلىن
 جەتتىك بىلۋمەن بىرگە، اراب - پارسى ءتىلىن جەتە ءبىلىپ، شىعىستىڭ
 كلاسسىكالىق مادەنيەتى مەن وزىق ادەبيەتىن، عىلىمىن تەرەڭ بىلگەن.
 تارىخ، شەجىرە كىتاپتاردى مولىنان وقىعان ءارى وقىعاندارىن كوكەيىنە
 جىناپ ساقىتاپ توقىعان. ورتا ازىيانىڭ اتاقتى عالمىدارىمەن تەڭ تۇراتىن
 عۇلامالاردىڭ ءبىرى، شەشەن ءبىي بولا ءبىلدى.

قادىرغالى قوسىم ۇلى جالايىردىڭ «جىلنامالار جىناعىنىڭ» العاشقى
 ءبىر قولجازبا نۇسقاىسىن 1825 - جىلى قازان داشۆەسىنىڭ قىزمەتكەرى
 بىبراھىم حالىفىنىڭ قولىنان ورسىنىڭ شىعىسى زەرتتەۋشى عالمى ن.
 ي. بەرەزىن الپ. 1851 - جىلى ەشقانداي وزگەرتپەي سول كۇيىندە
 شەگە باسىامەن قايتا باستىرعان. كىتاپتىڭ سىرتقى بەتى
 ساقىتالمايىندىقتان «جامع التواريخ» دەگەن كىتاپ اتىن بەرەزىن قويىعان
 ءارى الدىنا ءوزى تۇسىنىڭ ءسوز جازىعان. ونىڭ سەبەبى: بۇل ەڭبەك
 «راشىد - اد - دىنىنىڭ» پارسى تىلىندەگى ەڭبەگىنەن پايدالانغانىن، وعان

قادىرغالىدىڭ باسقادا شەجىرە - تارىختاردى قوسىپ جازاعانىن ەسكەرىپ
وسى اتتى مەجەلەپ قويغان.

زامانىڭ ءوتۋى، ءتۈرلى مادەنيەتتىڭ الماسۋىمەن بۇل كىتاپتىڭ
قازان باسلىمىنداعى ءبىر نۇسقاسى (1851 - جىلغى نۇسقاسى)
امەرىكانىڭ شيكاگو داشۋەسىنىڭ كىتاپخانا سىنداعى شىعەس تىلدەر
بولمىندە ساقتالغان. ءبىز وسى نۇسقاعا نەگىزدەلىپ قازىرگى قازاق
تىلىندە قايتالاي داينىداپ وتىرمىز.

قادىرغالىدىڭ «جىلنامالار جىناعى» ءوزىنىڭ كومپوزىتسيالىق
قۇرىلىسى جاعىنان مىناداي ءۇش بولىمىنەن تۇرادى: ءبىرىنشى
بولىمىندە، ورتا داۋىردەگى مارتەبەلى ادامداردى ماقىتاپ، ماداقتاۋ
ءداستورى بويىنشا، وراز مۇحاممەد پەن قادىرغالىدى قولىنا قاراتىپ،
ارداقىتاپ اسپەتتەپ ءوز مۇددەسى ءۇشىن سىتەتكەن ورس ياتشاسى بارىس
كودونوۋگە ارناۋى باياندىغان. بورىس باتشانىڭ ۇلىلىغى مەن دانالىعىن،
كۇشىنىڭ زور قۇدىرەتتى ەكەندىگىن ماداقتايدى. ونىڭ ايبارى مەن
ايباتىنان بەنگەن حاندىقتار مەن قالالاردى اتاپ وتەدى. سونداي - اق،
وعان ۇلى شاراپات بىلىشتايدى. ەكىنشى بولىمىندە، راشىد - اد - دىنىنىڭ
كوپكە بەلگىلى پارسى تىلىندەگى «جامع التواريخ» («جىلنامالار جىناعى»)
اتتى ەكى بولىمىنەن تۇراتىن ۇلكەن كىتابىنىڭ ءبىرىنشى بولىمىنىڭ
كەيىىر جەرلەرىن اۋدارمالاپ بەرگەن. بۇل بولەكتەگى مازمۇنغا كەلسەك،
بۇندا حازىرەت نۇح ءالاسلامنان ءۇز حانغا دەيىن، ودان شىڭغىس حانغا
دەيىنگى تارىختى بايانداي كەلىپ، شىڭغىس حان داۋىرىندەگى قازاقتى
قۇراغان رۋ - تايپالاردىڭ قوڭىرات، قىپشاق، ارعىن، نايمان، كەرەي،
ۋاق، جالايىر، ءۇيسىن، قاڭلى، قاتالغان، مەركىت، الشىن، ت. ب. لاردىڭ
سول داۋىردەگى تارىحي ەتنوگرافياسى مەن تۇرمىس تىرشىلىگى
جازىلعان. جانە دە وسى تايپالار مەن حالىقتاردىڭ شىڭغىس حانغا قىزمەت
ەتۋى، ۇستاعان قوعامدىق ورنى، رۋ باسلارىنىڭ ىقپالى سياقتىلاردى
ناقتىلى دەرەكتەرمەن باياندايدى. سونداي - اق، «شىڭغىسناما»
«شىڭغىسناما» - وتەمسى قاجىنىڭ 13 - 14 - عاسىردا جازعان

كىتابى. قولجازباسى تاشكەنت قالاسىدا ساقىتاۋلى ەكەن. — اۋد) دەگەن كىتاپتان پايدالانا وتىرىپ، ءوزىنىڭ بىلگەندەرى مەن كوز قاراستارىن جازادى. ءۇشىنىشى بولمىسىدە، قادىرعالىدىڭ ءوز قالامىنان تۇعان قازاق حاندارىنىڭ تارىخىن، رۋ - تايپالاردىڭ شەجىرەسىن، التىن وردا، اق وردا جانە قىرىم، استىراخان سىندى قالالاردىڭ احوالدارىنان مولىنان مالىمەت بەردەدى. حاندىقتار مەن حاندار اراسىندىلىقى ءار ءتۇرلى بايلانىستار باياندايدى. قازاق حاندىقتارى كەزىندەگى جاۋمەن بولعان سوعىستارى، حان - سۇلتانداردىڭ ۋاقتى، حاندىق بىلىكتەرى، قىممەل - ارەكەتتەرى، سوعىستىلى ەرلىك ارەكەتتەرى، قازا بولعان ۋاقتى، قويسىلعان جەرلەرى جانە ولاردان تارالغان ۇرپاقتارىنىڭ جالپى جىلدايى باياندايدى. «جەت قىرىغىشىلىقى» دەلىسەن حان، سۇلتان اۋلەتتەرىنە كەلگەن زور قىرىغىشىلىقتا شەيت بولعان ۋاقىعالاردى باياندايدى. قاسىم حان مەن جادىك سۇلتان سۈيەگىنىڭ جاتقان جەرلەرى، ت. ب. لار ءسوز بولادى. شىعارما شىعاي حاننىڭ نەسەرەسى، وندىن سۇلتاننىڭ بالاسى ورازمۇحاممەدنىڭ روسىيا قارمىقىندىلىقى قاسىموۋ (كەرىمان) حاندىعى تاعىنا وتىرۋىن سالتاناتتى تۈردە باياندايدى ءارى اۋتور شىعارماسىندا ءوزىنىڭ تاراق تاڭبالى جالپىر تايپاسىنان ەكەننى، اتا - باباسىنان بەرى حان، سۇلتانداردىڭ قىزمەتىندە بولغانىن ايتا كەلىپ، ءوزى ورازمۇحاممەد سۇلتاننىڭ ۇڭ قول ءۋازىرى، كەڭەششىسى ەكەننى بايانداي كەلىپ اياقتادى.

«جىلنامالار جىناعى» شىعىس تانۋدا، مۇڭغۇل ناسىلدەس حالىقتار مەن تۈركى تىلدەس حالىقتاردىڭ تارىخى مەن مادەنيەتتىن زەرتتەۋدە ەرەكشە قۇنى بار باعالى ەڭبەك. اسىرەسە، قازاقتى قۇرامان رۋ - تايپالارعا حان - سۇلتان بولعان شىڭشىس حاننىڭ ۇلكەن ۇلى جوشىدان تارايىتىن اۋلەتتەردىڭ بىلىك جۇرگىزگەن داۋىرلەرى، ولاردىڭ قازاققا ءسىڭىپ كەتۋى. ولاردىڭ جالعاسى بولپ كەلەتىن اسىل اۋلەت تاۋكە حاننان بەرگى، وندىن سۇلتان مەن ورازمۇحاممەدكە جالعاسقان شەجىرەلىك تارىختى بىزگە جەتكىزىپ بەردەدى. سونداي - اق، شىلعاتاي،

ۋگەداي، تولوي (تولە) اۆلەتتەرنىڭ دۇنيەلىك تارىخى مەن ئىپالىن،
ولاردىڭ ناسىلەرنىڭ تارالۇشى دا بايانداغان باغالى اسىل قازىنا. تۇسقان
ۋلت خالىقتارنىڭ دا پايدالانۇشنا ابدەن تاتىدى.

«بىز بۇل كىتاپتى قازىرگى قازاق تىلىندە داينداۋدا ءتۈپ نۇسقاعا
بارىنشا ادال بولۇپ، سول تۇستاعى ۋاقىعالاردىڭ ءوز قالپىندا ءدال،
دۇرس اۋدارىلۇش كوزدەدىك. اۆتوردىڭ جازۋ ستىلى ەرەكشەلىگىنە
قۇرمەت ەتىپ، نوعايلى زامانىدا قازاق ءتىلىنىڭ ءداستورىن ساقىي
وتىرىپ، قالىڭ وقىرماندار مەن ءتىل، تارىخ زەرتتەۋشىلەردىڭ قاجەتتە
جاراتۋدى ماقسات ەتتىك. وسى ارقىلى 16 - عاسىردىڭ وزىندە قازاق
جازبا ادەببەتى مەن تارىخىنىڭ بار ەكەندىگىن اىگىلەدىك. بۇل شىعارمانى
شوحان ۋالىحانوۋ پەن اباي قۇنانباي ۇلى دا وقىپ كورىپ، وزىندىك
باغاسىن بىرىپ كەتكەن. «جىلنامالار جىناعى» 1851 - جىلى قازان
قالاسىندا باسىلعان، 32 فورماتتى، 171 بەتتىك كىتاپ. سۆڭىنىدا
بەرەرىنىڭ 9 بەتتىك ماقالاسى مەن امەرىكا شىكاگو داشۋەسى
كىتاپخانىسىنىڭ تاڭباسى باسىلعان. «بۇل كىتاپ باسىلۇعا رۇقسات
ەتىلدى. وسى شارتپەن باسىلعاننان كەيىن ورتاعا شىققان نۇسقالارى
بولسا، وسى مەكەمەگە ۇقتىرىلسىن. يۇسۇف عۇتۋالدى. اۆگوستىڭ 16 -
كۈنى 1850 - جىل. رۋمىنا» دەپ ەسكەرتپە بەرىلگەن. بايىرى باسىلعان
تەكستەگى كەيىر ماڭىزدى اتاۋلار، داستان، بولم جانە كىسى
اتتارىنىڭ ۇستىنە « - سىزىق بەلگىسى قويىلعان » ارى كىسى اتتارى
ەكى دە ءۇش ءتۈرلى اللىنغان، ماسەلەن، جوشى حاننىڭ بەسىنشى ۇلى
بىردە سىبان دەسە، ەندى بىردە شىبان دەپ اللىنغان. ال، تارىختاعى
ۋگەدايدى ۋگىداي، تولەنى تولوي، ت.ب. سىياقتىلار. بەت سانى كۈنە اراب
سىفىرىمەن قويىلعان. داينداۋ بارىسىندا بايىرى كىتاپتاعى بەت سانى
() تىرناقشا شىنە الپ جازىپ وتىردىق. وقىرمانداردىڭ جىلى
قابىلداۋىن سۇرايمىز.

— اۋدارۋشى

(3) ەستۈشكە قوش جاعىپ، وقىرمان اقبلىنا پايداسى بولعاي جانە قۇلىشنا بىلگىسى كەلگەن ءار قايسى پەندەگە ءۋاجىپ بولعاي. ەگەر اللاتاعالا قالاسا ءار قايسىلار بىرنەشە بولسىمەن بايان قىلامىز. اللاتاعالا جاردەم ەتۈشى يەمىز، تاۋەكەل ەتىپ سىتەرىمىزدى تابىستاۋشى يەمىز. پايعامبارىمىز مۇحامەت پەن ونىڭ بارلىق ءۇرىم - بۇتاقىتارىنا، تۇس - تۇعاندارىنا راحىم قىلا كورگەي!

ەك العاشقى ءبولىم

بارلىق حريستىيان پاتشاسى، قازىرەت بورىس فەدروۋىچ بەك اق حان ەدى. ول كىسىنىڭ داۋلەتتى كۈندەرىن تانىستىرىپ، ەسىمدەرىن ماداقتاپ سىپاتتاۋعا بۇكىل پاتشا، بۇكىل حالىقتان ايرىلمىمايتىن رابىبىم (جارا تۇشىم) يشارات بەردى. تانىستىرساق: اينالاسى التى حان، توغىرەگى ءتورت حان، دۇنيەنىڭ ءتورت بۇرىشىن بىلەگەن حان. حالقىن ادىلدىكىپەن بىلەگەن حان. جەتىمدەرگە راحىم قىلىپ، اش - جالاڭاشتاردى تويىندىرعان حان. قىسى - جازى قازىناداى بار مالىن حاق (قۇداي) جولنا اتاعان حان. جەتى بىلىم ەلدى العان حان. قازان تاعىن، قاجى تارحان تاعىن، نۇرا تاعىن، سارايىشقىتالى مۇسىلمان حانن، تاۋداى تۇمەن، قىرداى چىركىس، ويداعى يشاك بارشاسىن باسقارغان حان. ماجار، باشقۇر، رۇم ۋالاياتىمەن بارىس - كەلىس قىلغان حان. اتىڭ شىقسا جاقسىلىعىڭمەن جايلىسىن دەگەندەي اتى شىققان حان. نەمىس كورال ۋالاياتىن دا جەڭگەن حان. قىرىم مەن تۇركتى ادەتتەگىدەن تىس قورقىتىپ قالتىراتقان حان. سانسىزداىان حانداردىڭ ۇلىن، سۇلتانداردىڭ بوساعاسىنا (4) شوقىندىرعان حان. جان - جاقىتالى حانداردىڭ شىندە

بۈكىل حريستيان پاتشاسى فەروۆىچ خان سەنىڭ تەلىڭ — تاۋغا
 ۋەتەننىڭ، سەنىڭ خەلقنىڭ داۋلەتلىكىنىڭ ساياسىتىنى ۋەتەننىڭ زاتىدىن
 بەينە ئايدىن ۋەتەننىڭ، سەنىڭ دىللىرىڭنىڭ بۇلىقىنى ۋەتەننىڭ
 سەتەگەندەرىڭنىڭ بارى شاپىلغاقتا ۋەتەننىڭ، قايرىمىڭنىڭ تەلىگەي تەلىگە
 ۋەتەننىڭ. جىل جاساسىن، جۈز جاساسىن، اتى جاقسى بۇرىس خان!
 قۇلدانۇدى ماقسات ەتە وتىرىپ، شەخىستان باتىسقا دەيىنكى بارشا
 مەملەكەتتەردى ئالپ، جەڭمىپاز قىلىشنى سىلتەپ، جاۋلارنى جەڭىپ،
 سانسىز داغان خانلارنىڭ ۋالى، سۇلتانلارنى تۇتقىنداپ وزىنە قۇل ەتتى.
 ماجار، رۇم ۋالىياتى دا الدىمەن بارسى — كەلىس جاساۋدى ماقسات ەتپ،
 دوستاسىپ، جاۋلارنى قارسى تۇرىسىپ ۋاقىتلىقتىن. نەمىس كورالىنىڭ دا
 كۈپتەگەن ۋلكەن قالالارنى ماقساتتى تۈردە قارمىلىغا قاراتىپ الدى جانە
 دە ولاردىڭ بۇل قالالارغا قونىستانۇنا امالى بولمايدى، دارمەنى دە جوق
 ەدى. سول ۋەتەن جەڭمىپاز اتاندى. قىرىم مەنەن تۈركىنىڭ ەر ەبىر سۇ،
 جايلارنى قونىستانىپ قالالار سالدردى. بارلىق جاۋلارنى باسىپ
 العاندىقتان قىرىم مەن تۈركىنىڭ ادەتتەن تىس قالتىراتتى. سانسىز خان،
 سۇلتانلاردى وزىنە قۇلدىق ۇردىرۋدى ماقسات ەتپ، تورت جاققا تورت
 خاننىڭ جۇرتىن ئالپ، وزىنە بويىسۇندىرىپ، كۈپتەگەن اسكەرى (5)
 قوسىندى باغىندىردى. اسا ۋلكەن تاۋداي دەۋدەگى ماقساتىم — سەنىڭ
 تەلىڭنى تاۋغا ۋەتەن بولادى. دەمەكشى، تەلىڭنىڭ خاق تاباراك ۋەتەنلە
 جەرگە باغىنىشتى قىلغانداي، سەنىڭ داۋلەتتى تەلىڭنى بۈكىل
 مەملەكەتكە باغىنىشتى قىلدى. خالىق دەۋدەگى ماقساتىم — ول
 داۋلەتلىكىنىڭ ساياسى، سەنىڭ خەلقنىڭ داۋلەتكە ۋەتەن بولسا، سول ۋەتەن بارشا
 خالىق سەنىڭ داۋلەتنىڭ بولماق. پاتشانىڭ پاتشالىقى خالىقپەن بولماق،
 خالىقنىڭ داۋلەتنى پاتشا بولماق. دىللىرىڭنىڭ بۇلىقىنى ۋەتەن بولسا،
 ۋەتەنلەردى ماقساتىم — بارشا غلامداي جىن — پەرى، جىرتقىش
 قۇستارغا دەيىنكى جارالعاندار مەن ۋەتەن ۋەتەننىڭ بارى دە ەبىر
 اللانىڭ شەرىكى بولا المايدى دەگەندەي پايدا بولپ جارالعاندار. اعاشتار،
 ەشۈپ — شالاڭدار جانە ەر قانداي ۋەتەنلىكتەرىگە، استىقتار مەن

ەگىشلىكتەركە وسى بۇلتتىڭ بارشا جاعايدا پاياداسى تىەدى. جاڭبىر
 حاق تاغالانىڭ امىرىمەن جاۋار، سول سىياقتى جاڭبىرغا ۇقساس بارشا
 حالققا ادلىدىڭ تىەر. سەنىڭ زاتىڭ ايعا ۇقسايدى دەۋدەگى ماقساتىم —
 بارشا عالامداى جان — جانۋارعا ايدىڭ ساۋلەسى تۇسەدى، سەنىڭ دە سول
 سىياقتى بارشا عالامغا شاراپات جاقسىلىعىڭ تىەدى. جومارتتىقپەن
 جارلىقاۋنىڭ تەلەگەي تەڭىزگە ۇقسايدى، تەڭىز دەۋدەگى ماقساتىم —
 تەڭىز سۋىن ەشكىم ۇشىپ تاۋسا الماس. سەنىڭ نيەتىڭنىڭ ساۋعاسى
 ماڭگىلىك بولماق. قازىنادامى مالىڭدى كىم السا دا تاۋسىلماس جانە
 ازايماس. ەلىن تانىستىرار بولساق: ەدىل، جايىق اراسىنداى حانداردى،
 ويدا ورس، قىردا تاتار بارشا ۇلىستى باعىندىرعان حان. (6) تاريحتىڭ
 مىڭ دا تورىتىندە پايدا بولغان ورس مەملەكەتىندەگى ەرەكشە حان.
 حالايىقىن جىيىپ، ساپ — ساپ اسكەر توپتاپ جاۋعا قارسى تۇرعان حان.
 وڭ — سولىندا سۇلتاندار، بەكتەر، مىرزالار اش ارىستانداى ءار ءبىر
 باھادۇرلار اينالا قورشاپ جاۋلارىن جانشتاپ، جەڭىمپاز قىلىشىن
 سىلتەپ، چىركىس پەن تاتاردى، نەمىس كورالىن تابانىنا تاپتادى.
 ازاتتىق پەن جەڭىسكە جەتىپ وتىردى. تاريحتىڭ مىڭ دا بەسىنشى جىلى
 شام مەن يراققا ۇرىس قىلىپ، اسىل تاستارىن ءىنجۇداى شاشتى. ءار
 داناسى رۇم مەن قىتايغا تىمەس ەدى. ونىڭ باعاسى كۇننەن كۇنگە ارتا
 بەرسىن، ەلى دە بۇزىلماسىن. مەملەكەتى ءادىل بولپ، زۇلىمدىق باتقان
 كۇنمەن بىرگە باتىپ، كۇندىز بولسىن. بۇلت اراسىنان كورىنگەن كۇن
 كوزى ءىزدىڭ پاتشامىز بورىس حاننىڭ داۋلەتتى ەلى بولپ
 جارقىراسىن! بىرتە — بىرتە رۇم مەن... دى السىن، جەتى ئىقلىم ەلدى
 بىلەسىن، بال توستاعاننان تاتسا ەكەن. ءپانى دۇنيەدە داۋلەت پەن اسا زور
 ئىپالغا يە بولسا ەكەن، بارشاسىنا يە بولسا ەكەن. ەندى الا قالاسا
 ازاماتتاردى، امىرلەردى، باتىرلاردى تانىستىرامىز: وڭ — سولىنداى
 سانسىزداعان سۇلتاندار، بەكتەر جانە مىرزالار ونىڭ الدىنا شوقىنعالى
 كەلەتىن. سانسىز تۇمەن حالقىڭ بار ەدى، ادلىدىڭ تەۋساغان لايىق،
 داۋلەت پەن بايلىق تا ساغان ءتان. بارشا ۇلىستار شىندەگى ماسكەۋ اتتى

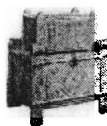
قالاڭ - اق دۇشپاندارغا كوپتىك ەتەر. سەنىڭ خالقىڭ (7) قالا قورعانى
 شىنىدە وتە كوپ، «اتتان» دەگەندە - اق ءجوز مىڭى اتسانا الادى. ءار
 قايسى قاقپاڭدا ءار كۈنى نەشە ءجوز قاراۋىل بار. ءتاڭىر ەجەلدەن ساغان
 بولسىپ كەلەدى. سۈلەيمەننىڭ تاعىن ساغان باق قىلىپ بەردى. ادلىدىك
 ورناپ، زۇلىمدىق جوعالدى. كىم دە كىم سەنى كۈرە الماسا، دەنەسىندە
 باسى، بويىندا قانى قالماق. كىمدە كىم سلغان قۇلدىق ۇرىپ، قىزمەت
 قىلسا، نەزەت قۇرمەتى ارتار. كىم دە كىم كوپ ءبىلىمدى ءبىلىپ،
 كوڭىلىنە توقىسا داۋلەتى ارتار. باقىت وعان جار بولسا، مىحاناتتى
 كەم تارتار. ساپ - ساپ بولغان قاراشا ازاماتتارىڭ مىڭ - مىڭداپ
 بەكتەرمەن بىرگە ەرىپ اتتانىپ شىقسا، جەر قۇشاعىنداي بولپ تۇرغان
 اق وردانىڭ كوڭىندەگى بۇلتتاي قايتاعان قالىڭ اسكەرىڭ بولار. كۈن
 مەن ايداي خالقىڭا خارىق ساۋلەڭ بار. بارلىق ورس، تاتار، نەمىس جانە
 لاپكانىڭ بورىس اتتى حانى بىلار. كوپتەگەن زارى بىلار جاۋلارنىڭ
 ەلىلەرى باتىس - شىعىستان كەلىپ كورپ ەدى، تەرىستىك پەن
 تۈستىكتەن بۇنداي ايباتتى اسكەردى كورمەپ ەدى. مەن بۇل جاھاندا
 دۇنيەنىڭ ءتورت بۇرىشىن كەزدىم، كوپ كىتاپتاردى وقىپ ءبىلدىم. مەن
 ءادىل نىساپ حابارلارىن دا كوردىم. مەن بۇنداي تۇرقى كەلىسكەن جومارت
 پاتشانى ەش كورمەدىم. كۈندە سەنىڭ قايرىڭ از ەمەس. قازىناداى مالىڭ
 ەشقاشان تۈگەمەس. ءتورت تاراپقا بەرسەدە كەمەيمەس. كىم دە كىم سەنىڭ
 شاپاعاتىڭنان وكىنەس. بارىستى بايانداۋىمىز وسىمەن تامام.

ءبىر مىڭى ءبولم

بۇل داستاندا، شىڭغىس خاننىڭ اتا - بابالارى جونىدە جانە ونىڭ
 (8) تۈسى - تۇعاندارىنىڭ اخۋالىن خىكاييا ەتەمىز. ولار ونعا جۇشق
 تۇرادى.

دوبون بايان مەن الان قۇا داستانى.

الان قۇانىڭ ءۇش ۇلىنىڭ داستانى.

الان قۋاننىڭ ۇلى بودانشار خاننىڭ داستانى.
 بودانشار خاننىڭ ۇلى دوتومنىڭ داستانى.
 دوتومنىڭ ۇلى حايدۇ خاننىڭ داستانى.
 حايدۇنىڭ ۇلى بايسۇنۇردىڭ داستانى.
 بايسۇنۇردىڭ ۇلى تومىنۇننىڭ داستانى.
 تومىنۇننىڭ ۇلى قابۇل خاننىڭ داستانى.
 قابۇل خاننىڭ ۇلى بارتان باھادۇردىڭ داستانى.
 بارتان باھادۇردىڭ ۇلى ەسۈكەي باھادۇردىڭ داستانى.

ەكىنشى بۆلۈم

بۇل داستاندا شىڭغىس خاننىڭ تۇقىمدارى ايتىلادى. ولار ۋار ۋار داۋۇردىڭ خانى ەدى، كەيىبىرەۋلەرى ايگىلى پاتشا ەدى. بارلىق پاتшалارنىڭ خىكاياسى دۇنيە بىلىمغا جارىا ەدى. ۋار قايسىسى ۋىر - ۋىر ۋلاياتتا ەدى. وسى زامانغا دەيىن پاتشالىق ەتپ كەلەدى. داستان شىڭغىس خان ەسۈكەيدىڭ ۇلى بولپ، جەتپىس ەكى جىل ۋىر ۋىر ۋىر، جىرما ۋۇش جىل پاتشالىق قىلدى. داستان ۋگەداي. شىڭغىس خاننىڭ ۋۇشنى ۇلى بولپ، بۇل زاماننىڭ يەسى ەدى. بۇنىڭ ۋىر دەگى پاتشالىق ۋىر ۋىر ۋىر ۋۇش جىل بولدى. داستان جوشى. شىڭغىس خاننىڭ ۋلكن ۇلى بولپ، ونىڭ ۇرپاقتارى (9) وسى زامانغا دەيىن ۋىر ۋىر ۋىر، قىرىق جىل پاتشالىق قىلدى. داستان شاعاىاي. شىڭغىس خاننىڭ ەكىنشى ۇلى بولپ، ونىڭ تۇقىمى بۇل زاماندا بار بولپ، بۈكىل ۋىر ۋىر پاتشالىقپەن ۋىر ۋىر. داستان تولوي خان. شىڭغىس خاننىڭ ۋىر ۋىر ۇلى بولپ، ۋىر جۇرتىنىڭ مۇراگەرى ەدى. ونىڭ بۈكىل ۋىر ۋىر پاتشالىقپەن ۋىر ۋىر. داستان كۈيىك خان. ۋگەداي خاننىڭ ۋلكن ۇلى ەدى، اكەسىنەن كەيىن ۋىر ۋىر خان بولدى. بۈكىل ۋىر ۋىر

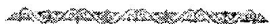

پاتشالېقپەن ءوتتى. داستان موڭگە خان. تولوي خاننىڭ ۇلكەن ۇلى ەدى. كۇيىك خاننان سولڭ خان بولدى. بۇكىل ءومىرىندە سەگىز جىل پاتشا بولدى. داستان قوبىلاي خان. تولوي خاننىڭ ەكىنشى ۇلى ەدى. موڭگە خاننان سولڭ خان بولدى. سەكسەن ءۇش جىل ءومىر ءسۇرىپ، وتىز بەس جىل پاتشا بولدى. داستان تەمىر خان. قوبىلاي خاننىڭ نەمەرەسى ەدى. ول مۇباراك يىمىك چىن (جۇڭگو) ەلىندە ۇستەمدىك ەتتى، ول سونداى وكتەمدىك ورنىندا جارقىراپ ءوتتى، داستان ھۇلاكو خان. تولوي خاننىڭ ەكىنشى ۇلى بولپ، يران جەرىندە پاتشا بولدى. بۇكىل ومىرىندە قىرىق سەگىز جىل ءومىر ءسۇرىپ، ون جىلداي پاتشا بولدى. داستان اباقا خان. ھۇلاكو خاننىڭ ۇلكەن ۇلى ەدى. ۇل اتاسىنىڭ ورنىنا پاتشا بولدى. (10) ومىرىندە ون سەگىز جىل تاققا وتىردى. داستان تاكوۋدار احمەت. ھۇلاكو خاننىڭ ۇلى ەدى، اباقا خاننان سولڭ خان بولدى، پاتشا بولدى. ومىرىندە ەكى جىل تاققا وتىردى. داستان ارھۇن خان. اباقا خاننىڭ ۇلكەن ۇلى ەدى، ول احمەتتەن سولڭ پاتشا بولدى، بۇكىل ومىرىندە ون جەتى جىل تاققا وتىردى. داستان كىشاتۇ خان. اباقا خاننىڭ ۇلى ەدى، ارھۇن خاننان سولڭ پاتشا بولپ، بۇكىل ومىرىندە ءۇش جىل توغىز اي پاتشالىق قىلدى. داستان سۇلتان ساھىد عازان خان. ارھۇن خاننىڭ ۇلكەن ۇلى ەدى، كىشاتۇ خاننان سولڭ پاتشا بولدى. وتىز ءۇش جىل التى اي غۇمىر كورپ، سەگىز جىل توغىز اي پاتشا بولدى ... داستان جارقىراپ تۇراتىن قۇرمەتتى مۇباراك ءىسلام شىلتارىنىڭ شىلى ۇلجايتۇ سۇلتانىنىڭ مەملەكەتىن اللاتاعلا ماڭگىلىك قىلا كورگەي. ونىڭ ءومىر جاسىن ۇزىننان سۇيىندىرگەي، وكتەمدىك سالتاناتى ماڭگى شەكسىز بولا بەرسىن.

ولەڭ

قالاس بولپ پالە مەنەن جالادان،
قاشىق بولسىن توپان - سۇدان تاراعان.
جالىن شاشقان جولبارستاي ازۇلى،
تاكاپاردى جالىندىرسىن قاراعان.

ولەڭ غازانى

بازارنىڭ بايلىقى ارمانداغان كۈيگە ەنگەن،
 غازان خاننىڭ ھالىتىن پايغامبارىم جىرەنگەن.
 (11) شاريعاتنىڭ زاڭىمەن ەدىنى نەگىز دامىدى،
 كوپىرلىكتەن تازاردى ارام الەم تۈرگە ەنگەن.

ولەڭ — غازانى^①

بۇل جاھاندا ماڭگى جىر بوپ جاتتالدى،
 جازبالاردا ملھمۇت غازناۋى دەپ ماقتالدى.

ولەڭ — شىغىس ھىل

كەيىرەۋگە اسا ۇلكەن نام بىتەر،
 كەيىرەۋگە بۇنداي اتاق كەم بىتەر.

12

«جىلنامالار جىناغى»^② اتتى كىتابنىڭ عاشقى ەبولمىنىڭ بايانى

ھىكايىا، تۈركىيەردىڭ بۇتاققارى، ولاردىڭ رۋلارى، ەبىر — بىرلەپ
 تۈسىندىرىلەدى. ەار قايسى قاۋىمدارنىڭ اتا — بابالارىنىڭ احوالىنى
 بايانداساق تولق ەبىر باپ بولادى. بۇل باپ ەسوز باسىندا ەتورت بولەكتى
 قامتىدى.

① ولەڭ غازانى — غازان خانغا ارناغان پارسىشا ولەڭدەر. — اۋد.
 ② «جىلنامالار جىناغى» — راشىد — اد — دېنىڭ كىتابى ايتىلىپ ونىر. — اۋد.

